

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

УДК 821.111-1'01:81'373.613(049.32)

DOI: <https://doi.org/10.17721/1728-2659.2021.29.12>

Світлана Гриценко, д-р філол. наук, проф.

ORCID: 0000-0002-2587-7525

e-mail: ap730518@gmail.com

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ПОЕМА "БЕОВУЛЬФ": НОВІ ГОРИЗОНТИ СТУДІЮВАННЯ

[Карлова В. О. Когнітивно-матричне моделювання запозиченої лексики в давньоанглійській поемі "Беовульф" (Спеціальність 035 Філологія. Київ, 2020. 303 с.)]

На тлі домінуючих у сучасній гуманітаристиці положень "Беовульфознавства", а саме: дослідження ідіостилю поеми та її хронологізації, вагомою і своєчасною є дисертаційна робота Карлової Вікторії Олександрівни, яка обрала новий вектор студіювання пам'ятки – *вивчення когнітивно-матричного моделювання запозиченої лексики давньоанглійського епосу*. Рецензована праця заторкує проблему удокладнення класифікації періодів становлення теорії "Беовульфознавства"; окреслення мовних та позамовних факторів реціпіювання запозичень різної генези в давньоанглійський період; створення субматриці переймання, використання та адаптації лексичних запозичень до системи мови-реціпієнта; конструювання когнітивної карти реєстру запозичень поеми "Беовульф" із їхніми матричними зв'язками.

Якість і вагомість роботи підносить опертя її на цінний емпіричний матеріал: поліаспектно проаналізовано 114 запозичень різної генези, відібраних шляхом хронологічної, жанрової й зональної вибірок з оригінального тексту давньоанглійської поеми "Беовульф". Така база дослідження є достатньою для здійснення когнітивно-матричного моделювання іншомовного пласту лексики аналізованої писемної пам'ятки й дає підстави маніфестувати об'єктивність отриманих наукових даних.

Правильно вибудована стратегія завдань переконує в тому, що дослідниця усвідомлює структуру проблеми, здатна вміло її сегментувати. Складним для реалізації в межах цього наукового проєкту видається завдання "схарактеризувати процеси подальшої адаптації давньоанглійських запозичень у сучасній англійській мові" (с. 26), оскільки між цими періодами розвитку мови – величезна часова "прірва". Виконання цього завдання потребує дослідження значної кількості писемних пам'яток усіх етапів розвитку англійської мови, залучення лексикографічних джерел, історичного, культурологічного матеріалу. Накопичені мовні факти становитимуть підґрунтя для важливих теоретичних висновків та здійснення моделювання адаптаційних змін запозичень, що сприятиме осягненню динаміки досліджуваного ідіома, а відтак – вартуватимуть окремого монографічного викладу.

Висвітлюючи "Теоретичні засади вивчення процесу когнітивного моделювання запозиченої лексики в давньоанглійській поемі «Беовульф»" (с. 32–93), В. Карлова докладно розглянула етапи та сучасний стан розробки теорії "Беовульфознавства" в гуманітаристиці: від історико-графічного студіювання поеми до новітньо-синкретичних розвідок; з'ясувала сутність поняття *матриця* та простежила полідисциплінарність його використання і різновекторність дослідження; представила когнітивно-матричну модель запозичень у давньоанглійській поемі "Беовульф"; обґрунтувала доцільність застосування інструментарію – *когнітивної карти*; окреслила поняття *лінгвоантропогенез*; відтворила та прокоментувала теорію збагачення лексики давньоанглійської мови.

Високо оцінюючи праці К. Корольової та її внесок у розробку тривірневої мовленевої матриці поеми, у

дослідження питання авторства, дисертантка актуалізує увагу на проблемі студіювання дохристиянської та християнської лексики в героїчному епосі, що неможливо зробити, "якщо не звернутися ... до проблеми лінгвоантропогенезу" (с. 39); тому в роботі логічно представлена історія дослідження антропогенезу в філософії, психології, релігії, культурології (с. 40) і лінгвістиці (с. 41–48).

Підкреслена цінність епічної поеми "Беовульф" як повного варіанта "збереженого тексту давньоанглійського періоду" (с. 55) на тлі висвітлення історії давньоанглійської мови, її долітературного та літературного періодів (сс. 50–55): наголошено, що в основі давньоанглійської мови лежать говірки германських племен, які жили в IV-V ст. н. е.; заактуалізовано увагу на давньосаксонських діалектах, які є фрагментом "лінгвістичного макросвіту" і лишаються "найпроблемнішими" у плані репрезентації системної складності (с. 49); продемонстровано давньоанглійські писемні релікти. В. Карлова зауважила виняткову роль запозичень у розбудові лексики англійської мови; підкреслила складність реалізації такого завдання, як встановлення точної кількості лексичних одиниць у давньоанглійській мові (с. 59). Дослідниця проаналізувала вплив латини на давньоанглійську мову, зреферувала періоди латинізації (континентальний, період поселення, християнський); окреслила тематику запозичень, їх генезу, специфіку адаптації та інтеграції (за термінологією А. Іваницької) у мову-реціпієнта (с. 67–73). Заактуалізована увага читачів і на кельтських запозиченнях періоду завоювання та періоду поселення, що були виявлені у поемі; підкреслена їх незначна кількість у давньоанглійській мові та перевага слів, що позначають географічні поняття; визначений спосіб їх переймання (усним шляхом) (с. 74–77). Дисертанткою досліджені також скандинавські запозичення періодів вікінгів, еміграції та походів, проаналізовані тематичні групи цих запозичень (с. 77–80); виявлено і репрезентовано науковцям незначну кількість слов'янських лексем у давньоанглійській поемі та підкреслено складність їх ідентифікації (с. 81–82). Авторка аргументувала доцільність застосування у дослідженні матричної моделі, докладно представивши історію її використання в різних галузях знань; обґрунтувала вибір засобів когнітивного моделювання ситуацій та застосування інструментарію – когнітивної карти (с. 83–90).

Схвалюємо увагу В. Карлової до *проблеми номінації результатів запозичення*. Тривала в часі традиція вивчення цього феномена спричинила використання в українській лінгвістиці термінів: *запозичення, запозичене слово, лексичне запозичення, іншомовне слово, іншомовне запозичення, слово чи лексика іншомовного походження, іноземне слово, позичення, позичка, чуже слово, чужомовне слово, іншомовне нашарування, ентранжизм, неозапозичення* та ін. Таке термінологічне "розмаїття", яке характерне і для інших слов'янських лінгвістичних традицій, а також "недостатня розробленість ... метамови теорії запозичень" (Л. Смирнова), неоднозначне пояснення процесів і явищ "мовної міграції"

свідчать про багатоплановість і складність розв'язання цієї проблеми. Варто в термінологічному окресленні розмежовувати процес як *запозичування* та результат цього процесу як *запозичення*. Корекції потребує авторське визначення поняття *запозичення* як "результат входження *нових* лексичних одиниць, які були необхідні для вираження *нових* понять, а згодом *повністю* були *засвоєні мовою та введени в ужиток*" (с. 62). Наголошуємо, що мова не завжди запозичує *нові* лексичні одиниці; в історії багатьох мов відомі факти повторного переймання одного лексичного елемента, коли в життєписі його функціонування засвідчені лакуни. Запозичення не завжди позначає *нове* для мовців-реципієнтів поняття. Часто запозичення семантично дублюють питомі лексеми і вживаються як "культурно марковані". Чи всі запозичення є *повністю* *засвоєні* мовою-реципієнтом? У багатьох лексем процес адаптації триває і донині. Чи можна називати запозиченнями ті слова, які деактуалізувалися у мовленні, зазнали функційної редукції (зниклі лексеми; втрата одного зі значень полісемантичної лексеми)? На наш погляд, *запозичення* (лексичне) варто окреслити як: слово або словосполуча непитомого походження, які потрапили у мову-реципієнт з іншої мови, протиставляються за низкою ознак питомим лексемам, використовуються для вираження нових чи диференціації вже наявних понять.

Схвалюємо увагу дослідниці до проблеми нагальності розробки адекватних методів і прийомів аналізу співвідношення мовних форм і їх ментальних репрезентацій у контексті певної культури. Поточні висновки дисертантки, яка стверджує, що "залучення нових лексичних одиниць до давньоанглійської мови" відбувалося задля "закриття лексичних лакун мови від нестачі нових понять" (с. 67), викликають застереження. На нашу думку, подібні висновки можна робити лише тоді, коли на фактичному мовному матеріалі буде доведено: 1) відсутність *питомих лексем* для номінації цих понять (згадаймо слова У. Вайнрайха про те, що лексична інтерференція зумовлена нестачею саме *питомих слів* для позначення явищ буття; *тому довести факт існування питомої вербальної нестачі – завдання дослідника*); 2) відсутність у мові-реципієнті дублетів серед запозичень. Вважаємо, що залучення до дослідження *питомого пласту* лексики дозволить глибше осягнути складність "мовного балансування" між статикою й динамікою та визначити роль запозичень у цьому процесі.

В. Карлова зауважує п'ять реєстрів лексики, що репрезентують словниковий склад давньоанглійської мови, зокрема: "індоєвропейського походження", "германського походження", "питомі одиниці", "запозичення" і "діалектного походження" (с. 7). Принцип виділення цих груп є генеза лексем, а діалектизми – це сфера функціонування (реалізації). Подавати діалектизми у цій класифікації не варто, оскільки за генезою вони можуть бути як *питомого походження*, так і *запозичені*.

У роботі наголошено, що транскультурний комунікативний простір акумулює інтенсифікацію діалогу мов і культур (с. 94), одним із наслідків якої є запозичення. Проблематика мовного контактування, взаємовпливів мов була і лишається актуальною у лінгвістиці. Усвідомлення дисертанткою необхідності *дослідження результатів взаємовпливів мов у діяхронії*, а саме їх лексичного пласту, запозичень (с. 99), свідчить про її наукову зрілість.

Вмотивованою є увага В. Карлової до нової методики визначення соціальних факторів впливу на реципієнтовані лексичні елементи та їхню подальшу адаптацію – *психолінгвістичний аналіз*, що сприяє виявленню процесів підсвідомого сприйняття / несприйняття нових слів суспільством (с. 109). На жаль, цю методику не можна

результативно використати в дослідженні запозичень, засвідчених у писемних пам'ятках часово віддалених відносно сьогодення періодів.

Зактуалізована увага на доцільності використання в лінгвістиці кількісно-статистичних методів дослідження запозичень, які можуть мати, як зазначала А. Кашева, не лише описовий характер, але й впливати на теорії функціонування і розвитку мовної системи (с. 112), дозволяють простежити динаміку лексики. Докладно у роботі проаналізовані головні характеристики квантитативних методів (с. 113); обґрунтовано застосування методу вибірки мовного матеріалу; розглянуто методи когнітивно-матричного моделювання запозичень та вмотивовано їх використання у студіюванні давньоанглійської поеми "Беовульф". Закумульовано увагу на двох структурних типах (загальному і частковому) когнітивної матриці (с. 131); аргументовано доцільність вивчення запозичень давньоанглійського періоду за допомогою першого закону Дж. Ципфа – Б. Мандельброта.

Схвалення заслуговує змістовність і лапідарність реферування досліджень лінгвістів стосовно домінуючих понять теорії вибірки (репрезентативність, однорідність лінгвістична та статистична, генеральна сукупність) та її різновидів (механічна, випадкова, зональна; структурна та суцільна) (с. 118–119), вдале виокремлення важливої інформації – характеру емпіричних даних розглянутих студій та висновків із спостережень.

Застереження викликає доцільність використання терміносполуки *повна адаптація* (с. 120) щодо запозичень давньоанглійського періоду. Авторка дотримується традиційних поглядів у класифікації запозиченої лексики за критерієм *ступінь засвоєння мовою-реципієнтом*, пор.: у М. Орешкіної: *повністю* *засвоєні*, *частково* *засвоєні*, *незасвоєні* слова. Однак, адаптація – це не лише формальне і семантичне пристосування іншомовного слова (елемента) до системи мови-реципієнта, а й глибинна інтеграція цього запозичення у приймаючу мову; сприйняття мовцями "чужого" елемента як "свого"; використання запозичень у складі фразеологічних одиниць, де вони можуть набувати іншого значення чи нових відтінків значення; міжстильова транслокація запозичень (належність одного запозичення до різних функціональних стилів); варіювання (дублетність) серед запозичень та серед запозичень і *питомих лексем*. Лише повністю відтворена "поведінка" іншомовного слова у мові-реципієнті дає досліднику можливість оцінити *ступінь адаптації запозичення*. В. Карлова не оминула увагою явища субстрату, суперстрату, адстрату та перстрату як різновидів мовної взаємодії давньоанглійського періоду (сс. 144–148), наголосивши, що ці процеси є неперервними і простежуються у сучасній англійській мові (с. 148). Імпонує, що дисертантка використовує термін *перстрат* (> *перстратний характер* (с. 5)), який науковій спільноті вперше представив відомий український лінгвіст С. Семчинський. Авторка удокладнено описує процес формальної адаптації до системи мови-реципієнта запозичень, послуговуючись вагомими лексикографічними джерелами та науковими розвідками. Закцентована увага і на семантичній адаптації запозичень. Зокрема, розкриті моделі метафоризації реципієнтованих лексем: *природній артефакт* → *риси характеру, зовнішня характеристика* → *внутрішня риса характеру, кількісна характеристика* → *внутрішня риса, об'єкт* → *риси характеру, характеристика* → *об'єкт, емоції* → *стан, географічна назва* → *емоції людини, абстрактне поняття* → *дія, абстрактне* ↔ *конкретне, стан дії* → *характер дії, дія* → *об'єкт, дія* → *суб'єкт, дія* → *дія, етнонім* → *соціальний статус, місце* → *предмет*. В. Карлова зауважує, що когнітивно-метафорична модель візуалізована

антропоморфною, соціоморфною, природоморфною та артефактною метафорами. У роботі представлені також моделі метонімізації запозичень у мові-реципієнті, зокрема: *результат* ↔ *дія*, *ціле* ↔ *частина*, *предмет* ↔ *предмет*, *абстрактне* ↔ *конкретне*, *процес* → *результат*, *предмет* → *характеристика*, *титул* → *характеристика*, *вмістилище* → *вміст*. Вважаємо за доцільне узагальнити назви окремих метафоричних та метонімічних моделей, зокрема: метафоричну модель *смуток* → *злість* (с. 156) замінити на *внутрішній стан людини* → *ступінь прояву цього стану*; метафоричну модель *дія* → *військові обладунки* варто об'єднати з аналізованою вище *дія* → *об'єкт / предмет* (с. 163), метонімічну модель *процес* → *результат* уніфікувати з моделлю *дія* → *результат*. Варто унормувати назви моделей антропоморфної метафори, зокрема на с. 176 представлена модель *абстракція* → *дія*, а на с. 157 схожа модель названа *абстрактне поняття* → *дія*; так само і з назвою когнітивно-метонімічної моделі: на с. 177 подана модель *вміст* → *вміст*, а на с. 174, 194 і 210 вона представлена як *вмістилище* → *вміст*.

Імпонує, що дисертантка прагне створити (за наявності достатньої інформації) розгорнуте історико-культурологічне тло аналізованим запозиченням, що сприяє глибшому осягненню мотивації семантичних перетворень у мові-реципієнті. В. Карлова також демонструє фонетико-графічні, граматичні зміни запозичень різної генези, апелюючи до результатів досліджень провідних науковців, зокрема А. Мейс, А. Гарник, В. Секиріна, послуговуючись законами К. Вернера, Г. Остгофа, Р. Раска – Я. Грімма.

Важливою, на наш погляд, є представлення дисертанткою когнітивної динаміки кризь призму запозичень, що оприявнюється змінами свідомості та мислення давніх англів: від наочно-образного до абстрактно-логічного (с. 172). Авторкою закумульована увага на понятті *когнітивна матриця*, аргументовано використання методики когнітивно-матричного моделювання, зокрема *матриці загального характеру* (с. 212–229). Залучення цієї методики дозволило дисертантці продемонструвати кількісно-статистичні дані запозичень, засвідчених у давньоанглійській поемі "Беовульф", розкрити етапи та специфіку адаптації кожної лексеми, структурувати когнітивно-метафоричну та когнітивно-метонімічну моделі змін запозичень у мові-реципієнті, простежити "наповненість" запозиченими словами ЛСГ, удокладнено репрезентувати адстрат, перстрат і субстрат як невід'ємну складову лінгвоконтактології.

В. Карлова обстоює необхідність графічного представлення причинних зв'язків між компонентами та їхніми елементами, що зреалізовано в дослідженні за допомогою *когнітивної карти*; обґрунтовує необхідність залучення кількісно-статистичних методів дослідження мовного матеріалу (с. 236); окреслює історію постановки та завдання макролінгвістики; пояснює уточнення закону Дж. Ципфа й доцільність його використання в дослідженні запозичень аналізованої поеми (с. 237). Справляють враження підрахунки, що дозволяють виявити емпіричну постійну величину для кожного проаналізованого запозичення. Цінними є ремарки до отриманих результатів, зокрема, досліджуючи гіперболу греко-латинських запозичень, дисертантка наголошує, що з 1-го по 18-й ранг частота використання слів зменшується (від 81 фіксації до поодинокі); цю тенденцію вона простежує за лексико-семантичними підгрупами ("Людина", "Предмети побуту", "Військові поняття", "Міфологічні артефакти", "Просторові поняття"). Доцільно було б, на наш погляд, заглибитися в коментар проведеного обстеження:

- пояснити, чому одні запозичення засвідчені дуже часто, а інші – займають прикінцеву позицію гіперболи (17 / 18 ранги)?;

- причина такого явища в "культурно-релігійній" маркованості чи в задоволенні потреб вербального заповнення "інтелектуальних лакун" давньоанглійського соціуму?;

- як впливає на частотність репрезентації запозичень у відповідному ЛСП жанр пам'ятки?

В. Карлова докладно аналізує частотність фіксацій у давньоанглійській поемі "Беовульф" не лише простих запозичень, а також гібридів і словотвірних лексем різної генези. На наш погляд, важливо не обмежуватися лише статистикою представлення мовного факту в писемній пам'ятці, а й у заувагах враховувати семантику цих лексем, актуальність для соціуму номінованих ними понять, що визначало ранг запозичення.

Наголошуємо, що дослідниця аналізує також гібриди та словотвірні лексеми як письмово засвідчені мовні факти. Однак для мовознавців, що працюють у сфері лінгвоконтактології, визначальним є питання: *де саме відбулася деривація – у мові-джерелі, мові-посередниці чи мові-реципієнті?* Важливо також з'ясувати: *наскільки продуктивними чи малопродуктивними у синхронії та діахронії виявилися ці моделі творення?* Відповіді на ці та дотичні питання сприятимуть достовірності висновків щодо адаптації й інтеграції запозичень до системи мови-реципієнта, допоможуть збагнути тенденції динаміки мови.

С. Семчинський зауважував, що історія мови – це взаємодія двох тенденцій: збереження однієї частини лексики і зміна – поповнення чи втрата – іншої частини, тому мовна еволюція – це не лише змінність, а й сталість. Показовими щодо динаміки лексики англійської мови та щодо деактуалізації в мовленні, функційної редукації окремих запозичень виявилася наведена дисертанткою статистика: 82 запозичені лексеми давньоанглійського періоду були "повністю адаптованими сучасною англійською мовою на сьогодні" (с. 250). Варто було б підкреслити, що ступінь пристосування цих лексем є різним, що зумовлено збереженням / зміною семантики (розширенням / звуженням значення), участю або ні у подальшій деривації (гібридній та негібридній, створенні дериваційних гнізд) тощо. 32 лексеми В. Карлова кваліфікує як такі, що "не адаптувалися" до сучасної англійської мови.

Авторка рецензованої праці підкреслила ефективність застосування когнітивно-матричного моделювання запозичень і вагомість залучення комп'ютерної програми "Multi Text Finder" для автоматичного пошуку досліджуваних у творі одиниць із подальшою їхньою верифікацією в етимологічних онлайн-джерелах; наголосила на виокремленні семи моделей когнітивних метафоричних і метонімічних субматриць і на доцільності створення когнітивної карти запозичених лексем, засвідчених у давньоанглійській поемі "Беовульф" (с. 256–260).

Зауважимо, що в роботі обтічно представлена подальша перспектива дослідження, яка зводиться до "апробації розробленої комплексної методики для когнітивно-матричного та статистичного аналізу запозичень англійської мови інших періодів розвитку" (с. 9, с. 260), не зазначені ті наукові горизонти, які з об'єктивних причин не могли бути висвітлені в дисертації. Варто було б наголосити, що подібні наукові розвідки *сприяють пізнанню еволюції англійської мови на лексичному рівні* зі спеціальною увагою до причин, форм, інтенсивності їхнього оприявнення, хронології структурної та семантичної динаміки ідіома. А Білецький закликав "вивчати зв'язки понять на різних щаблях розвитку суспільства і різні засоби вираження понять", адже "важко собі уявити, як можна говорити про мову, абсолютно не торкаючись її історичного розвитку. Усе, що лишилося б тоді від

неісторичного розгляду мови, нагадувало б загальні роздуми про індивідуальне використання мови, про відношення індивіда до мовної норми" (Г. Пауль). Перспективу цього дослідження ми вбачаємо в пізнанні та відтворенні історії запозичених слів (що є складником загальної картини динаміки лексики мови). Важливим є з'ясування історії функціонування відповідних лексем у мові-джерелі та мовах-посередниках, визначення часу їхньої появи (момент входження), поширення (використання, цитування), адаптації, а можливо й інтеграції в мову-реципієнт. Перспективу ми вбачаємо і в окресленні співвідношення статичних і динамічних складників

лексики англійської мови досліджуваного часового зрізу; у розкритті закономірностей насичення іншомовними елементами різних ТГЛ і ЛСГ у контексті концептуальної організації мовної картини світу. Зв'язок мови з колективною інтелектуальною діяльністю зумовлює зміну наявних у мові значень, освоєння чужого чи відтворення нових результатів розумової практики. Семіотична сфера оприявнює *інтелектуальну деривацію*, пізнання якої в діяхронічному вимірі сприятиме глибшому осмисленню динаміки соціуму, динаміки мови, у чому вбачаємо перспективу цього дослідження.

Надійшла до редколегії 14.01.21

Svitlana Grytsenko, Doctor of Philology, Professor
ORCID: 0000-0002-2587-7525
e-mail: ap730518@gmail.com
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

THE POEM "BEOWULF": NEW HORIZONTS OF STUDYING

[Karlova V. O. Cognitive-matrix Modelling of Borrowed Vocabulary in the Old English Poem "Beowulf" (Specialty 035 Philology. Kyiv, 2020. 303 p.)]